

SÂİB-İ TEBRİZİ'NİN BİR GAZELİNE YAPILAN İKİ ŞERH

Öz: Şerh geleneği, özellikle İslam medeniyetinin tesiriyle Türk edebiyatına da etkilemiş ve yüzyıllar boyunca manzum ve mensur olarak pek çok şerh kaleme alınmıştır. Bu alanda ortaya konulan çalışmalar incelendiğinde Farsça eserlerin şerhlerinin büyük bir yer tuttuğu görülmektedir. Yaşadığı dönemde ve sonrasında Hindistan, İran ve Anadolu'da oldukça sevilen ve okunan Sâib-i Tebrîzî'nin *Divân*'ı da seçili şiirleri esas alınarak çeşitli şerh metinlerine konu olmuştur. Bu çalışmalardan biri de Ömer Fâik'in Sâib'in "ney" konulu gazeline yaptığı şerhtir. Muhtelif kaynaklarda Ömer Fâik'in şerhinin nüshalarından biri şeklinde tanımlanan bu metnin aslında Ebubekir Nusret'e ait olduğu tespit edilmiştir. Metinde "Nusret" mahlasıyla yazılmış bir beytin bulunması ve şârihin başka bir eserinde ilgili gazeli neredeyse aynı ifadelerle şerh etmesi eserin Ebubekir Nusret'e aidiyetine dair görüşü desteklemektedir. Her şerh çalışmasında şârihler kendilerine özgü bir sistem geliştirirler. Bunların tespitinde ortak bir metin üzerine kaleme alınan şerhlerin incelenmesi oldukça önemlidir. Bu düşünceden hareketle makalede bahsi geçen metinler mukaddime, sebep-i teşrih, Sâib hakkında değerlendirmeler, şerh yöntemi ve şerhin kaynakları açısından kıyaslanarak değerlendirildi. Bu mukayesenin neticesinde iki eser arasında birtakım farklılık ve benzerlikler tespit edilerek bunların ortaya çıkmasında şârihlerin şerh metotlarının etkisi üzerinde duruldu.

Anahtar Kelimeler: Şerh, Sâib-i Tebrîzî, Ebubekir Nusret, Ömer Fâik.

Two Commentaries on a Ghazal of Sâib-i Tebrîzî

Abstract: The tradition of commentary has also influenced Turkish literature, especially with the influence of Islamic civilization, and many commentaries have been written in verse and prose for centuries. When the studies in this field are examined, it is seen that the commentaries of Persian works have a great place. The *Divân* of Sâib-i Tebrîzî, which was widely loved and read in India, Iran and Anatolia during and after he lived, has also been the subject of various commentary texts based on his selected poems. One of these works is Ömer Fâik's commentary on Sâib's ghazal on "ney". It has been determined that a text introduced as one of the copies of this work of Ömer Fâik in various sources actually belongs to Ebubekir Nusret. The presence of a couplet written with the pen name "Nusret" in the text and the commentator's commentary of the related ghazal in another work with almost the same expressions supports the view that the work belongs to Ebubekir Nusret. In each commentary work, commentators develop a unique system. In determining them, it is highly important to examine commentaries written on a common text. Based on this idea, the texts mentioned in the article were compared and evaluated in terms of the introduction, the reason of commentary, the evaluations about the Sâib, the method of commentary and the sources of the commentary. As a result of this comparison, some differences and similarities between the two works were determined and the effect of the commentary methods of the commentators on their emergence was emphasized.

Keywords: Commentary, Sâib-i Tebrîzî, Ebubekir Nusret, Ömer Fâik.

TÜRKÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
53. SAYI / VOLUME
2023-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazarlar Corresponding Authors

Arş. Gör.
Züleyha Nurgül ERTUĞRUL

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

zuleyha.ertugrul@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4358-2720

Gönderim Tarihi

Received

14.04.2023

Kabul Tarihi

Accepted

02.06.2023

Atf

Citation

Ertuğrul, Züleyha Nurgül. "Sâib-i Tebrîzî'nin Bir Gazeline Yapılan İki Şerh." *Türkük Bilimi Araştırmaları*, no. 53, 2023, ss. 41-61.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Şerh, sözlüklerde “eti kesmek; bir şeyi genişletip yaymak; sözü kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek” (İbn-i Manzûr 477), “net görülebilecek hâle koymak, yorumlamak, izah etmek” (Mutçalı 437) şeklinde açıklanır. Bir edebiyat terimi olarak ise “bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifade ve nüktelerini açıklama ve yorumlamak” (Hüseyn Kâzım Kadri 217-218), “bir metnin daha iyi anlaşılmasını diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması” (Kortantamer 1) manalarında kullanılır. Çeşitli kaynaklardaki bu ifadelere dayanarak şerh metinleri “müskil bir metni dil, anlam, mazmun gibi çeşitli açılardan ele alıp açıklayan metinler” şeklinde tanımlanabilir (Canpolat Taşçı 73).

Şerh ve beraberinde getirdiği kavramlara dair çalışmaların sadece İslam medeniyetine ait bir telif türü olmadığı malumdur (Kara 15). Her inançtaki kutsal metinler başta olmak üzere dinî, felsefi, hikemi eserler, siyasi metinler ve şiirler çeşitli ilim ve kültür havzalarında anlaşılacak; zamana ve mekâna göre uyarlanarak etkisini sürdürebilmek amaçlarıyla şerh çalışmalarının konusu olmuştur (Kara 15). İslam kültüründe şerh geleneğinin karakteristik özelliklerini kazanması, sınırlarının oluşması ve bir gelenek hâline gelmesindeki esas etken de *Kur’ân*’ı ve Kur’ânî ifadeleri anlamaya yönelik çalışmalar olmuştur (Saraç 122). Nitekim bu amaç doğrultusunda yapılan araştırmalardan oluşan tefsir ilmi, şerh çalışmalarının kaynağı hâline gelmiştir (Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri* 19).

Şerhlerin yazılış sebepleriyle ilgili olarak eski ve yeni pek çok araştırmacı bazı değerlendirmeler yapmıştır. Bunlardan biri olan Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zünûn*’un mukaddimesinde şerhlerin yazılış amaçlarına dair verdiği bilgilerle klasik kültürümüzdeki şerh anlayışını da sunmaktadır. Kâtip Çelebi, her yazarın metnini şerhe ihtiyaç duyulmadan anlaşılması için kaleme aldığını ancak üç sebeple şerh edildiğini öne sürer. Bu bağlamda, yazarın ele aldığı konuyu kendi birikimi, zekâsı ve ilmi çerçevesinde okuyucularına aktarması ancak okuyucuların ilgili konuda müellifle aynı seviyede olmadığı için metnin muğlak kalması, bazı ibarelerin başka bir ilim dalını içermesi veya bilindiği zannıyla yazar tarafından açıklamaması, metinde yoruma açık, mecazlı ve kinayeli ifadelerin bulunması durumunda eserin şerhi gerekmektedir. Kâtip Çelebi, ayrıca yazarın yanılması, meseleleri ve bilgileri karıştırması, tekrara düşmesi gibi kompozisyon hatalarının da şerh etme sebeplerinden olduğunu söyler (35-37).

Son dönem araştırmacılarından Yekta Saraç ise edebî metinlerin iki amaç doğrultusunda şerh edildiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda şerhlerin bir kısmının bilgilendirme amacıyla kaleme alındığını öne sürer. Bu eserlerin yazılmasının temelinde ilgili metne dair okuyucunun bilgisinin ve kavrayışının yetersiz kalacağı düşüncesi bulunur. Bu durumda şârih, kelime ve ibarelerin anlamlarını verir, okuyucuyu gramer bilgileri hususunda aydınlatır ve eserdeki kültürel ve dinî altyapıyı ortaya koyar. Saraç, Kâtip Çelebi’nin

Keşfu'z-Ziînûn'da sunduğu şerh sebeplerinin bu grupta toplanabileceğini belirtir. Şerh metni oluşturmada rol oynayan diğer etken de ele alınan metinlerin bir düşünce ve inanç sistemini açıklamak için bir vasıta olarak kullanılmasıdır. Özellikle bazı dinî-tasavvufî metinlerin farklı şârihler tarafından okuyucuya mesaj, ideoloji ve nasihat iletmek vb. amaçlarla defalarca şerh edilmesine bu gruptaki örneklerin artmasına sebep olmuştur. Bu eserlerde şârihler, metni tasavvufî görüşlerini yaymak için bir vasıta olarak kullanmışlar ve eserin açıklanmasını göz ardı etmişlerdir (Saraç 123). Hülya Canpolat Taşcı da şerhleri amaçları yönünden ideolojik ve pedagojik olmak üzere ikiye ayırır. Bu sınıflandırmayı, eserlerin metin veya yorum merkezli olmaları yönüyle yapmıştır (77). Osman Ünlü ise şerhlerin yazılış amaçlarının belirlenip bu hususta bir genellemenin yapılabilmesi için eserlerin sebep-i teşrih bölümlerinin önemine vurgu yapmıştır. Ona göre bazen müstakil bir bölüm olarak kaleme alınan bazen de metin içinde dolaylı ifadelerle dile getirilen açıklamalar, ele alınan eserin yazılış sebebini sunmakla birlikte şerhlerin amacına yönelik de ipucu vermektedir (Ünlü, “Klasik Türk edebiyatında...” 161-162).

Şerh geleneği, Türk edebiyatında İslami eserlerin tesiriyle yer bulmuş ve asırlarca bu alanda çeşitli örnekler verilmiştir (Saraç 126). Hatta Osmanlı medreselerinde, medrese hocalarının terfi alabilmeleri için okutacakları metnin bir bölümünü şerh etmeleri şartı aranmıştır (Saraç 122). Türkçe yazılan şerhler incelendiğinde çoğunluğu Farsça olmak üzere Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerin şerh edildiği görülmektedir (Saraç 126). Arapçadan Hz. Ali, Kâ'b b. Züheyr, İbnü'l-Fâriz ve Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî; Farsçadan Mevlânâ Celâle'd-din-i Rûmî, Ferîdü'd-din Attâr, Sa'dî-yi Şîrâzî, Hâfız-ı Şîrâzî, Molla Câmî, Hüsrev-i Dihlevî, Örfî-i Şîrâzî, Sâib-i Tebrîzî, Şevket-i Buhârî ile Yunus Emre, Niyâzî-i Mısırî ve Hacı Bayrâm-ı Velî gibi ediplerin eserleri çok sayıda Türkçe şerhe konu olmuştur (Ceylan, “Şerh” 565-568).

Türkçede eserleri çokça şerh edilen Fars şairlerinden biri de Sâib-i Tebrîzî'dir. Sâib, 1603'te Tebriz'de doğmakla birlikte erken yaşlarda Hac vazifesi için buradan ayrılarak Mekke'nin yanında Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde de bulunmuş ve 1632'de babasının isteğiyle İran'a dönene kadar Hindistan'da yaşamıştır (Genç 172; Sadıkoğlu 541-542). Özellikle Hindistan'da bulunduğu dönemde şairlik yeteneği sayesinde devlet büyüklerinin sevgisini ve desteğini kazanmıştır. Zaman içerisinde İran, Hindistan ve Anadolu'da pek çok kişi tarafından tanınmış, sevilmiş, takipçiler bulmuştur. Şiirleriyle Türk edebiyatında Nâbî, Koca Râgıp Paşa, Şehrî gibi şairleri etkilemiştir (Diriöz 280-281). Sebki Hindi şairi olmasının da tesiriyle şiirleri ahlaki ve tasavvufî nükte ve nasihatler içermektedir (Kartal 273). Sâib'in şiirlerindeki hikmet dolu ifadeler İsmet Mehmet Efendi (ö. 1747), Pîrîzâde Osman Sâhib (ö. 1770), Ebubekir Nusret (ö. 1793), Ömer Fâik (ö. 1829), Mehmed Murad (ö. 1847), Süleyman Fehim (ö. 1845)-Ahmet Cevdet Paşa (ö.

1895), Muallim Nâcî (ö. 1893) ve Mehmed Hulûsî gibi Türk şârihlerinin ilgisini çekmiş ve *Dîvân*'ı pek çok şerhe konu olmuştur (Ünlü, "Türk Edebiyatında..." 85-96).

Bu şârihlerden biri olan Ebubekir Nusret, Harput'ta doğmuş bir âlim ve sanatkârdır. Kaynaklarda doğum tarihi ve ailesi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır (Çınarcı 94). Ömrünün bir kısmını eğitimi sebebiyle yurt dışında geçirmiş ve çeşitli alanlarda tanınmış âlimlerden ders görmüştür (Bursalı Mehmed Tahir 227). Şârih, eğitimi tamamlandıktan sonra İstanbul'da yaşadığı müddetçe Nuruosmaniye Kütüphanesinde hafız-ı kütüplük yapmış ve Farsça dersleri vermiştir (Çiftçi 483). Arapça kaleme aldığı şiirlerinin de bulunması sebebiyle şârihin belli bir düzeyde bu dile de hâkim olduğu anlaşılmaktadır (Mehmed Süreyya 252). 1793 tarihinde vefat ettiği bilinen (Bursalı Mehmed Tahir 227) şârihin Türkçe, Arapça, Farsça şiirlerinden oluşan *Dîvân*'ı (Alp 2015), çeşitli hastalıklara karşı tecrübe ettiği ilaçları derlediği *Mâ-hazar* isimli tıp kitabı (Yüksel Özkaya 2017; Çınar 2019), Safevî'nin *Hek-i Esrâr*'ının özeti şeklinde kaleme aldığı *Mûlahhas min Tefsîri Keşfü'l-Esrâr* adlı Arapça eseri ve Sâib-i Tebrîzî'nin son harfi elif olan gazellerine (Ünlü 2001), te harfiyle biten gazellerine ve seçili bazı şiirlerine (Gönel 2004; Yakut 2007; Yakut 2023) yazdığı birbirinden farklı üç şerhi mevcuttur.

Sâib'in şiirlerini şerh eden bir başka isim de Ömer Fâik'dir. Şiirlerinde Fâik mahlasını kullanan Ömer Fâik'in doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir (Büyükkaya 4; Bursalı Mehmed Tahir 116). Vüzera mühürdarlığı, hâcegânlık, sipahi kâtipliği, defterdarlık gibi vazifelerle görevlendirilmiştir (Çiftçi 377). Hayatının büyük bir kısmı İstanbul'da geçen Fâik, şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla tayin ve sürgünler sebebiyle bir müddet İstanbul dışında da yaşamıştır (Büyükkaya 4-5). Şârihin Türkçe ve Farsça *Dîvân*'ı, Nakşibendi tarikati şeyhi Mehmed Sıddık Efendi'nin (ö. 1794) menkıbelerini içeren *Makâlât-ı Siddikiye* adlı mensur eseri, *Âhvâl-i Rızâiyye* adında hâl tercümesi ve devlet düzeni ile ilgili kaleme aldığı *Nizâmü'l-Atîk fî-Bahri'l-Amîk* risalesi bulunmaktadır (Büyükkaya 7-8).

Şerh geleneği içinde aynı metne farklı isimler tarafından yapılan şerhler, çeşitli mukayese ve değerlendirme imkânı vereceğinden ayrı bir önemi haizdir. Ebubekir Nusret ve Ömer Fâik de Sâib'in bir şiirini ayrı ayrı şerh etmişlerdir. Bu şerhlere konu olan şiir Sâib'in "ney" ile ilgili bir gazelidir. Ebubekir Nusret'in şerhinin bilinen iki nüshası mevcuttur. Eserin birinci nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizâde Bölümü No. 718'de bulunan bir Farsça gramer kitabının içerisinde 114b-121b sayfaları arasında yer almaktadır. Osman Ünlü, Ömer Fâik'in ilgili eserini tanıtırken metnin dört nüshasının bulunduğunu belirtmiştir ("Türk Edebiyatında..." 89). Ancak nüshalar incelendiğinde Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizâde Bölümü No. 718/6'da bulunan metnin Ebubekir Nusret'e ait olduğu tespit edilmiştir. Metnin mukaddimesinde şârihin Nusret mahlasıyla kaleme aldığı beyte yer vermesi ve ilgili gazelin şerhinin Nusret'in *Şerhü't-Tâiye min-Dîvân-ı Sâib* eserinde de

bulunması bu görüşü desteklemektedir. Dolayısıyla diğer nüsha şârihin *Şerhü't-Tâiye min-Dîvân-ı Sâib* eserinde 2a-9b sayfaları arasında bulunmaktadır. Nüshalarda şerh kısımları arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıkların çoğu şârihin beytlere dair açıklamalarında içerik yönünden bir değişiklik teşkil etmemekle birlikte bunların dile getirilmesinde ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki örnekte de sunulduğu üzere şârih her iki nüshada da musiki makamları ile sufilerin manevi tekâmülleri arasında ilişki kurmuş ancak bunu birbirinden farklı ifadelerle dile getirmiştir.

Şerhü't-Tâiye:

Makâmâtı seyr eder ve yerinden hareket etmez gûyâ seferdir der-vatan resmin icrâ eder. Murâdı makâmât-ı musikiyyedir. Dâ'im sokak dolaşıklık eder. Ve mahallinde kâ'imdir. Bu ta'bîrâtla sūflerin merâtib-i nefsiyyede vâkı' olan seyr ü sulûklarına müşâbehetin tasvîr ve bu seyr-i suverî o seyr-i ma'nevînin mümâsili olduğun takrîrdir (4b).

Kasidecizâde Nüshası:

Makâmât seyr eder ve yerinden hareket etmeyip sefer ü rihlet hükmün icrâ eder. Murâdı makâmât-ı mûsikiyyedir. Dâ'im sokak dolaşıklık eder ve dâ'im yerindedir. Bu ta'bîr ile sūfiyânın meydân-ı nefeslerinde etdikleri seyr ü sulûka müşâbih olduğun ifâde eyledi. Ancak farkı nâyin seyr ü sulûku hattâ sūfleri ma'nevî olur (117b).

Bir başka açıklamasında şârih, Kasidecizâde nüshasında ele aldığı beytin sadece tercümesini vermekle yetinirken *Şerhü't-Tâiye*'de şerh etmiştir.

Şerhü't-Tâiye:

Nâydan gayrı ki dâ'imâ göz reh-güzârından feryâd eder derdmenler arasında feryâd edici göz kimin vardır. Ya'nî bu hey'et-i mahsûsa ki gözleriyle feryâd u efgân denilmektedir. Nâya mahsûsdur. Murâdı şîfât hakkında bir dakik ma'nâya işâretidir ki kibâr-ı sūfiyye ba'z-ı şîfât ba'zısının fi'lini icrâ eder mi yoksa herkes sırrını tecâvüz etmez mi diye bahs etmişlerdir. Hakkâ budur ki Mevlâ-yı müte'âlde ider. Meselâ basîr semî'in ve 'alîmin fi'lini icrâ eder. Ve her bir ism-i şerîfde cümle esmâ'nın me'ânîsi mevcûdedir. 'Abdîn hilâfınca görünüyor ve lâ'ik olan da böyle olmaktadır. Te'emmüle şâyeste makâmıdır (7b).

Kasidecizâde Nüshası:

Ondan gayrı ki dâ'imâ göz yolundan feryâd eyleye ve derdmenler arasında kimin feryâd edici gözü vardır (121b).

Ebubekir Nusret, bazı açıklamalarında ise Kasidecizâde nüshasında özet hâlde ele aldığı konuyu *Şerhü't-Tâiye*'de daha ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.

Şerhü't-Tâiye:

Kalbi yoldan çıkarır ve yola götürür ve beyâbân-ı talebde hem reh-zen ve hem reh-nümâdır. Usûlden ba'zı mes'ele bu tercümede iktizâsına göre terkerrür eder ve havâle olursa yâhud meskûtiin-'anh geçilse mefhûm-ı beyt nâkıs fehîm olunur. Meselâ zikri sebkât etdi ki nagmât u sâlât u tecelliyât cümlesi

isti'dâda ve mahalle tâbi' olurlar. Hâlâ bu beyinde Sâ'ib ney kalbi yoldan çıkarıp ren-zenlik eder diye buyurdu. Ya'nî sâmi'de isti'dâd-ı süflî var ise ona imdâd edip menhiyyâtdan ârzû-mend olduğu matlabın bevâ'is-i vusûlüne tahrîk edince reh-zen olmuş olur. Yok isti'dâd-ı 'ulvîye müsâdif olur ise ednâ-rütbe imdâdı nefh-i rûh-ı rûhâniyyet-engîzi âteş-i şevkin ihyâ ve merâtib-i sülûkunda bulunduğu makâmı bir sâ'at evvel kat' etmeye vesîle olup bir sâhib-nefes mürşid-i kâmilin vasf-ı hâssında müşterek ve reh-nümâ olmuş olur (6a).

Kasidecizâde Nüshası:

Gönlü yoldan çıkarır ve yola götürür beyân taleb-i 'irfânda hem râh-zen ve hem râh-berdir. Eger şehevât-ı fâniye istid'âsıyla dinlenirse el-betde tahrîk edip müştehası ne ise vusûle 'azîmet etdirir bu cihetden reh-zendir ki tarîk-i bekâya mâ'nidir. Yok bâkiyât-ı rûhâniyyete mâ'il ise şevkini müzdâd edip tarîkinde himmetin ziyâde etdirir bu vechle reh-ber olur fe'fhem (120a).

Verilen örneklere de dayanarak Şerhü't-Tâiye'de daha kapsamlı açıklamaların bulunduğu söylenebilir. Ancak bu nüshada gazelin üç beytinin şerhi mevcut değildir.

Ömer Fâik'in şerhinde de 36 beyitlik bu gazelin üç beyti eksiktir. Ömer Fâik'in eserinin Türkiye Kütüphanelerinde dört nüshası bulunmaktadır. Bunlar; Süleymaniye Kütüphanesi İzmir Bl. No. 622/1, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Ty. 3736, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Y. 394 (Ünlü, "Türk Edebiyatında..." 89) ve Mevlâna Müzesi Kütüphanesi 2454'te yer almaktadır. Yusuf Öz, bunların arasından Mevlâna Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüshayı tanıtıp çeviriyazısını yapmıştır (110-125).

Ömer Fâik ve Ebubekir Nusret'in Şerhlerinin Mukayesesi

Genel hatlarıyla tanıtılan metinlerin mukayesesi, ortaya çıkan veriler doğrultusunda "Mukaddimleri", "Sebeb-i Teşrih", "Şerh Metodları", "Sâib Hakkındaki Görüşleri" ve "Şerhin Kaynakları" başlıkları altında yapılmıştır. Öncelikle şârihlerin metne ve Sâib'e yaklaşımlarındaki benzerlik ve farklılıkları incelemek amacıyla eserlerin mukaddimleri ve sebeb-i telif bahisleri değerlendirilmiştir. Her iki şârihin de metinlerinin muhtelif kısımlarında Sâib'e dair görüşlerini sunmaları neticesinde bu değerlendirmelerin içerikleri de mukayese edilmiştir. "Şerh Metodları" başlığında şârihlerin şerh esnasında tercih ettikleri yöntemler, metne hâkimiyetleri, eserlerinin niteliği hususundaki veriler de örneklerle ele alınmıştır. Son olarak şârihlerin açıklamalarında faydalandıkları kaynaklar, alt başlıklarla tasnif edilerek şerh metoduna etkisi üzerinden değerlendirilmiştir. Eserlerin dil ve üslup özelliklerine dair incelemeler ise mukayese imkânı sağlamamaları sebebiyle çalışmaya dâhil edilmemiştir.

a. Mukaddimleri

Her iki eserde de şerhin öncesinde farklı hususlarda bazı açıklamalar mevcuttur. Ebubekir Nusret, Şerhü't-Tâiye'de öncelikle eserini kaleme alma

sebebini dile getirmiş ardından okuyucularına çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Bu bağlamda özellikle eseri istinsah edeceklerin beyitleri Farsça hâlleriyle karşılaştırılmadan tamamlamaları istemektedir. Ebubekir Nusret, Türkçe’de ufak değişikliklerle özne ve nesnelere karışması sebebiyle gerçekleşmesi muhtemel anlam hatalarının da okuyuculardan tepki çekebileceğini dile getirir. Ayrıca okuyucuların eserindeki ifadelerini şeriate muhalif görmeleri durumunda kendisine bunu sorabileceklerini belirtir. Ancak şârih, bu durumun ölümünden sonra gerçekleşmesi hâlinde okuyucuların kendisine karşı bu minvaldeki eleştirilerden kaçınmalarını çünkü ömrünü şeri hükümlere uyararak geçirdiğini ifade eder. Çünkü şarihe göre böyle haksız eleştiriler kişinin kendisine dönmektedir. Kasidecizâde nüshasında ise doğrudan şerhe geçilmekle birlikte beytin tercümesinden önce mukaddime hüviyetinde bazı ifadeler yer verilmiştir. Şârih bu kısımda öncelikle Sâib’in Mevlânâ’yla ilişkisine ve *Mesnevi*’nin ilgili gazele tesirine değinmiştir. Şârihe göre Sâib, çeşitli yönlerden Mevlana’dan etkilenmekte ve bu gazelinde kendisinin de dile getirdiği gibi bazı şiirlerini bu tesirle kaleme almaktadır. Bu bağlamda, *Mesnevi*’nin ilk beytinin ney tasvirinden oluşmasından etkilenen Sâib’in ilgili gazeli kaleme aldığı dile getirmiştir. Ebubekir Nusret, bu ifadelerin ardından “ney” kelimesinin bağlamından bahseder. Ney, Farsçada “yokluk” anlamında da kullanıldığı için şârihe göre fena makamını ney üzerinden anlatmak oldukça doğru bir tercihtir. Ney, tecridin sonucunda iradesini teslim etmiş ve dünyevi zevklerden uzaklaştığı için zayıflamış kullara benzemektedir. Neyin keramet gösteren türlü türlü nağmeleri neyzen sayesinde ortaya çıktığı gibi bahsi geçen kulların da fena rütbesindeki gelişimi aslında bir mürşid-i kâmilin etkisiyle gerçekleşmektedir. Ebubekir Nusret bu açıklamalarından sonra bahsettiği durumun fena rütbelerinden yalnızca birinin misali olduğunu da belirtip Allah dostlarının fena derecesindeki hâllerinin örneklendirme ve açıklamaya konu olamayacağını dile getirerek şerhe başlar.

Ömer Fâik ise eserine Farsça bir dörtlülle başlayıp ardından naat ve Allah’ın Hz. Muhammed’e sevgisini anlatan bir dörtlülle aşka dair bazı açıklamalarda bulunur. Aşkın, kâinatın dönüş sebebi olduğunu ve onun nurunun istidatlarına göre kulların kalplerini tıpkı güneş gibi ışıklandıracağını anlatır. Ayrıca aşkı mürşid-i kâmile benzetererek yine bir kesimin istidadı nispetinde ondan gelecek güzel kokulara bulaşacağını dile getirir.

Sonuç olarak, her iki metinde de mukaddime bölümünün bulunduğu ancak içeriklerinin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Ebubekir Nusret, bu kısımda Sâib ve Mevlana’nın şairlik yönlerindeki etkileşime dair tespitlerde bulunmuş ve Sâib’in şiiri üzerinden ney ve fena makamının ilişkisini değerlendirmiştir. Ömer Fâik ise naat bölümünün ardından sunduğu şiir örnekleriyle aşkın kâinat ve insanlar üzerindeki etkisinden bahsetmiştir.

b. Sebeb-i Teşrih

Klasik edebiyatta müelliflerin eserlerini kaleme alma sebeplerini açıklamaları bir gelenek hâline gelmiş ve bu kısımlar “sebeb-i telif” başlığı altında verilmiştir. Bu isimlendirme şerh metinleri için “sebeb-i teşrih” şeklinde kul-

lanılmıştır. Ebubekir Nusret'in Şerhü't-Tâiye'de Sâib'in elif kafiyesindeki şiirlerine yaptığı şerhin halk arasında rağbet görmesi üzerine te kafiyesindeki gazellerin şerhini de kaleme aldığını belirtir. Ömer Fâik ise dostlarıyla Sâib'in *Dîvân*'ını müzakere ettikleri bir mecliste şairin neyin vasıflarını içeren bu eşsiz şiirini görüp mazmun ve ifadelerde aşk yolunun yolcularına neyin ve aşkın sırlarına dair sembollerin sunulduğunu ifade eder. Ardından kendini cehalet meydanında bir çilekeş, maarif ilminden nasipsiz biri ve tembellik köşesinin sakini olarak tanımlamakla birlikte bu gazelin şerh ve tercümesini ihvana hoş kokulu bir hediye bırakmak amacıyla kaleme aldığını dile getirir:

(...) bazı hullân-ı bâ-safâ ile dîvân-ı Sâ'ib müzâkeresi esnâsında evsâf-ı nâyı hâvî otuz üç beyt bir gazel-i bî-bedel manzûr-ı 'âcizânem oldukda me'ânî-i 'ibâre-i hakîkiyesi bazı rumûzât-ı esrâr-ı 'aşkı mütezammın ve sâlikân-ı râh-ı 'aşka sırr-ı nâyı mütebeyyin ü müte'ayyin idüğü meşhûd ve bâsıra-i yakînîm oldukda² her ne deñlü çile-keş-i meydân-ı cehâlet ve ma'ârif-i 'ulûmdan bî-behre hücre-nişîn-i batâlet isem dahi musîb-i gayr-ı musîb-i nâ-şekîb olarak kudret-i mertebe gazel-i mezkûrun şerh ü tercemesine tennûre-bend-i miyâna ârzû ve ihvâna bir berg-i sebz-i dervîşâne-i hediyye-i hoş-bû olmagla keşide-i sahîfe-i 'ayân ve nây-ı hâme-i şikeste-zebân zemîn-i varakçe-i tahrîrde dem-zenân u beyân olarak itmâm olundu (Ömer Fâik İÜ 2a-2b, YKY 1b-2a, İ 2a; Öz 111-112).

Ömer Fâik, şairin bu gazeli Mevlana'nın feziyle yazdığını belirttiği makta beytinin şerhinde bahsi geçen ifadenin kendisini hayli etkilediğini ve dolayısıyla bu eseri kaleme aldığını da ifade etmiştir:

Binâ'en 'aleyh bu makta' beyti³ derûn-ı 'âcizânemi tercemeye cezb etmekle bu ârzû ile bu mikdâr perîşân güftâr kâl u kaleme alınarak tebyîz-i varakçe-i beyâna ictisâr olundu⁴ (İÜ 18b, YKY 10b, İ 13b; Öz 124).

c. Şerh Metodları

Bilal Elbir'e göre "Her şerh, şârihin kendi dünyasından birtakım unsurları taşıdığı bir araçtır. Şârihin Arapça ve Farsçaya vukûfu derecesinde gramer bilgileri yer alırken, tıpla ya da ilm-i nücûmla ilgilenmesi derecesinde de metnin içerisine astronomi ve tıp dâhil olur. Her şerh şârihin birikimlerini döktüğü bir düzlemdir" (303-304). Bu bağlamda şerh metinlerini şârihlerin tercih ettikleri şerh yöntemleri açısından da incelemek hayli önemlidir.

Ömer Fâik, şerhinde öncelikle beytin orijinal hâlini verip ardından tercümesini yapar. Tercümeden önce neredeyse her beyitte "Ma'nâ-yı 'ibâre-i zâhireyye vü hakîkiyye, Mülâhhas-ı sühan, Hâsilü'l-me'ânî, Me'âl-i sühan, Hulâsa-i sühan, Hulâsa-i ma'nâ-yı sühan, Hulâsa-i me'ânî-i ibâre budur ki,

¹ me'ânî: ma'nâ YKY

² oldukda: olmagla YKY

³ beyti: -İÜ

⁴ olundu: kılındı YKY

Mahsûl-ı sühan, Tercüme-i sühan” ifadelerini kullanır. Daha sonra bazı beyitlerde gerekli gördüğü durumlarda birtakım kelime ve ibarelerin anlamlarını ya da beyitteki bağlamalarını açıkladıktan sonra şerhe başlar. Ömer Fâik'in uzun açıklamalar yapma gereği hissettiği beyitler mevcut olmakla birlikte metinde şerhler genellikle kısadır. Şârih, bazı beyitlerde konuyu kısaca ele almasının sebebini mevzunun yeterince anlaşılır olması veya önceki beyitlerde açıklanmasının bulunması şeklinde dile getirmiştir. Bu beyitlerde şerhin hacmi hususundaki tercihini “Ma'nâ-yı tavîleye ihtiyâc olmadığı zâhirdir.” (Ömer Fâik İÜ 12a, YKY 9a, İ 12a; Öz 119), “Tafsîli mukaddemki beytlerde zıkr olunmuşdur.” (Ömer Fâik İÜ 6b, YKY 4a, İ 5a; 115), “Bu beyt tafsîl-i ma'nâyâ muhtâc degildir.” (Ömer Fâik İÜ 12b, YKY 7a, İ 9b; Öz 119), “Tafsîle muhtâc degildir.” (Ömer Fâik İÜ 17b, YKY 9b, İ 12b; Öz 123) cümleleriyle ifade etmiştir.

Ebubekir Nusret de şerhinde Ömer Fâik'e benzer şekilde klasik bir yol izlemiştir. Öncelikle her beytin orijinal hâlini vermiş, ardından tercümesini yapmıştır. Tercümenin devamında şerhe geçtiğini belirtmek amacıyla sıkça “yanî” ifadesini kullanır. Sâib'in şiiri, neyin çeşitli özelliklerinin insan karakteriyle benzerlik veya farklılığı ve sesinin etkisi üzerine kaleme alınmıştır. Bu bağlamda pek çok beyit içerik yönünden benzerlik gösterdiği için onlara yapılan açıklamalar da benzer ifadeleri barındırmaktadır. Ebubekir Nusret, başka şerh çalışmalarında benzer konulara dair yaptığı açıklamalarda tekrara düşmekten kaçındığını belirtmiş ve ele aldığı konuyu ayrıntıyla incelememiştir. Şârihin bu tercihi metindeki kısa açıklamalarının da sebebi olabilir. Eserinde tercümesini vermekle yetindiği bir beyitte “Mefhûm-ı beyt ebyât-ı sâbika mazmûnlarında dâhildir.” (Ebubekir Nusret K 118a) diyerek ilgili konuya değinmemesi bu görüşü desteklemektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere şerhler, yazılış amaçları yönünden ideolojik ve pedagojik olarak sınıflandırılmıştır. İlk gruptaki eserlerde şârihler, dinî ve tasavvufî görüşlerini okuyucularına aktarmak için ele aldıkları metni araç olarak görmüş ve inceledikleri konular üzerinden fikirlerini dile getirmeyi hedeflemişlerdir. Pedagojik amaçlı şerhlerde ise müellifler metne dair gerekli gördükleri gramatik, dinî, tarihî hususları açıklayıp metnin doğru anlaşılmasını sağlamışlardır. Ömer Fâik ve Ebubekir Nusret'in şerhleri bu açıdan incelendiğinde her iki metnin de “pedagojik amaçlı şerhler” grubuna dâhil olduğu söylenebilir. Nitekim şârihlerin, açıklamalarında ilgili konular üzerinden görüşlerini yansıtmak yerine Sâib'in şiirindeki anlam dünyasını ortaya çıkarmayı amaçlamaları bu görüşün ispatı niteliğindedir.

Şerh metinlerinde ele alınan metnin muhtevası da şârihlerin şerh üsluplarını belirleyen unsurlardan biridir. Bu bağlamda ele alınan metnin konusu bazı şerhlerde gramer yönünden açıklamalar yapmak, bazılarında metnin içeriği aracılığıyla çeşitli konularda nasihat etmek bazılarında ise metnin anlam dünyasını okuyucuya aktarmak metodu temel alınmıştır. Sâib'in şerhe konu

olan şiirinde daha önce de belirtildiği gibi neyin varlığı ve sesi yönüyle insanlarla ilişkisi ve onlara etkisi, çeşitli benzetmelerle dile getirilmiştir. Dolayısıyla bu benzetmeler tasavvuf sistemindeki pek çok kavram ve kabulü de barındırmaktadır. Hem Ebubekir Nusret'in hem de Ömer Fâik'in metne yaklaşımı da bu benzetmeleri açıklamak, bunların arka planındaki temel düşüncüyü dile getirmek şeklindedir. Dolayısıyla her iki şârih de şerhlerinde gramatikal incelemeler ya da nasihatlere yer vermemişlerdir. Bu yöntemin tercihi, öncesinde belirtildiği gibi şerhlerin “pedagojik” nitelik taşımalarıyla tutarlı gözükmektedir.

Şerhler, anlama ve anlatma eylemleri temelinde ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda şârihlerin inceledikleri metni anlama düzeyleri ve konuya hâkimiyetleri de şerhlerde önem verilen bir husustur. Çalışma kapsamında ele alınan şerhler bu açıdan incelendiğinde Ömer Fâik'in şerhindeki bazı ifadeler dikkat çekmektedir. Şârihin, bazı beyitlerdeki ifadelerinden Sâib'in dile getirdiği manaları doğru anladığından emin olamadığı, dolayısıyla beyitlere dair görüşlerinin doğruluğu iddiasının bulunmadığı; yalnızca beyitlerdeki mevzuları anladığı kadarıyla okuyucuya aktardığı anlaşılmaktadır. Çoğu beytin şerhini “Hulâsa-yı kelâm me'ânî-i beyt bu vechle olmak fehm olunur. Allâhu a'lem.” (Ömer Fâik İÜ 10a, YKY 5b, İ 7b; Öz 117), “Bu me'âl fehm olunur. Allâhu a'lem be-hakîkatü'l-hâl.” (Ömer Fâik İÜ 16a, YKY 8b-9a, İ 11b; Öz 122) ifadeleriyle sonlandırması bu konudaki çekingenliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca şerhlerinin son cümlelerinde “(...) me'ânî-i beyt bu gûşeleri î mâ murâdı olmak zann olunur.” (Ömer Fâik İÜ 10b-11a, YKY 6a, İ 8a; Öz 118) “ (...) semâ-yı Mevleviyeye dahi hafî bir î mâ murâd olunmak zann olunur.” (Ömer Fâik İÜ 14b-15a, YKY 8a, İ 10b; Öz 121), “(...) rûhânî zevk-yâb olur demek zann olunur.” (Ömer Fâik İÜ 15b, YKY 8b, İ 11b; Öz 121), “ (...) safâ-yı rûhânî i'tâ eder demek zann olunur” (Ömer Fâik İÜ 17b, YKY 9b, İ 12b; Öz 123), “Reh-güzâr-ı çeşm ta'bîri cinâs u teşbîh olarak nâyın deliklerinden kinâye olmak zann olunur.” (Ömer Fâik İÜ 18a, YKY 10a, İ 13a; Öz 123) gibi ifadeler görülmekte ve bu cümlelerdeki “zann olunur” tabiri dikkat çekmektedir. Bu tabir de belirtildiği gibi şârihin açıklamalarındaki iddiasızlığının bir diğer göstergesidir. Bazı şerhlerinde ise “Bu bâbda bundan ziyâde ma'nâ-yı digere muktedîr degilim. Erbâbına aşk olsun va'llahu a'lem be-hakîkatü'l-hâl.” (Ömer Fâik İÜ 11b, YKY 6b, İ 8b; Öz 118), “Bu beytin me'ânisinde kudret-i tasarrufumuz bu mikdârdır. Allâhu a'lem bi'l-hakîka.” (Ömer Fâik İÜ 15b, YKY 8b, İ 11a; Öz 121) cümleleriyle açıkça ilgili konuya dair bilgisini eksik bulduğunu dile getirmiştir. Ebubekir Nusret ise Ömer Fâik'in aksine şerhlerini Sâib'in şiirleri konusunda temel kaynaklardan biri olarak görmektedir. Bu görüşünü şairin seçili gazellerini şerh ettiği eserinde “Kaldı ki Fârsîye ragbet eden her beytin tahtında bi'l-mutâbaka ma'nâsını bulup istidâdı kadar Sâ'ib'in murâdını tevcih edebilir. Ve ednâ rûtbeye kanâ'at eder ise bizim yazdıklarımız kâfidir.” (Ebubekir Nusret 77a) şeklinde dile getirir. Bu iddiasını başka bir eserinde belirtse de incelenen bu şerhindeki açıklamalarını şüpheye

yer vermeyerek kesin bir dille yapması aynı görüşün doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir.

Bu husustaki tüm örneklerin verilmesi makale hacmini aşacağı düşüncesi ve şârihlerin tutumunun gösterilebilmesi amacıyla her iki şârihin aynı beyit için yaptıkları şerhlere birer örnek verilebilir:

Sâib:

*Şest der-her dil ki bended mîkeşed der-hâk u hûn
Bâ-vücûd bâ-per ü bâl hadengeş bâ-hatâ est*

Ebubekir Nusret:

Her gönle ki şest bağlayıp nişângâh eyleye, hâke ve hûna çekip mecrûh eder bâl ü peri olmamakla bile oku hatâsızdır. Elbetde isâbet eder. Kaldı ki ba'zı kimesneler yemîn eder ki bana sadâsı te'sîr etmez. Sâ'ib merhûmun kelâmı suverî vü ma'nevî âdem olanların hakkındadır. Yoksa nagmât-ı nefiseden müte'essir olmayan kalb elbetde fâsîd ve bâzâr-ı salâh u islâhı kâsiddir. Zîrâ rikkat-i kalbin ehass-ı sıfâtındandır. Siyyemâ tarîk-i sûfiyyede. Lâkin ba'zıları hayvânâta te'sîrin müşâhede edince çobanın kavvalı koyunları cem' etdiğin görünce bu fakîre husûs-ı muharrirde insâfâne fesâd mizâcların ikrâr etmişlerdir. Hattâ fâzıl-ı pür-'ulûm Saçaklı merhûm uzakdan ba'zı taşlara ve ağaçlara ihtifâ ve çobanların kavalların istimâ' edip akladıkların şâkirdlerinden Anadolu'da iştîmişindir. Eger merhûm o teşerru'la bir ehline mukârin olaydı vaktinin Cüneyd'i ve 'asrının kemâl-i ? olur idi (Şerhü't-Tâiye 5a).

Ömer Fâik:

Hulâsa-i me'ânî-i 'ibâre budur ki her gönülge şast bağlayıp nişângâh eyleye, hâk hûna çekip mecrûh eder. Hâl bu ki bâl ü peri olmagla bile oku hatâsızdır. Elbetde isâbet eder. Ma'nâ-yı⁵ sâni şol gönülge âfitâb-ı 'aşkdan zerre kadar bir şu'le ile behremend ola⁶, o makûle müste'idd-i 'aşk olanın derûnundaki cerîha-i 'aşkına nemek-pâş-ı feyz tahassür olup iftirâk 'âlemini iş'âr u tezâyüd-i ârzû-yı visâle mûcib isrâr olur. Mine'l-ezel tarîk-i tasavvufa müste'idd ve sipihrdir. Ve ney tâb-ı âfitâb-ı 'aşka mahall olan kesâna her ne kadar girizân ise de 'âlem-i semâ-yı gaybdan tîre menzîl-gîr feyz-i 'aşk be-her-hâl o kimseye isâbet eder diye bazı zevât-ı kirâm nüvişte-i sahîfe-i beyân etmişlerdir. Sâ'ib merhûm câ'iz ki bu me'âlî murâd etmiş ola (İÜ 11a-11b, İ 8a-8b; YKY 6a; Öz 118).

Sunulan örnekler, Sâib'in ok ve yay temsili üzerinden kalbin hâllerini anlatan beytine yapılan şerhleri içermektedir. Her iki şârih de konuyu ney sesinin kalbe tesiri üzerinden ele almıştır. Ebubekir Nusret, neyden yahut genel itibarıyla hoş nağmelerden etkilenmeyen kişilerin maneviyatında muhakkak

⁵ ma'nâ: me'ânî İÜ, M

⁶ behremend ola: behremedir YKY

bir bozukluğun bulunduğunu iddia eder. Saçaklı Merhum isimli âlimin bir çobanın kaval sesini duyduğunda dahi ağladığını örnek göstererek onun manevi-yatındaki olgunluk sebebiyle bu denli etkilendiğini belirtir. Ömer Fâik de kalbinde Allah aşkı taşıyanlara aşk güneşinden ufak bir ışık dahi gelse onların bu husustaki yaralarına tuz basılacağını ve Allah'a kavuşma isteklerinin artacağını dile getirir. Bu bağlamda ney nağmesinin de böyle kişilere isabet edeceğini ifade eder. Her iki şârihin de Sâib'in beytinde dile getirdiği konuyu bağlamından uzaklaşmadan ve gramatikal yönden incelemeyen açıklamaları daha önce belirtilen şerh metotlarının özellikleriyle uygunluk göstermektedir. Ayrıca şârihlerin açıklamalarında nasihat veya öğretici ifadeler yer vermesi de dile getirilen şerh yöntemlerine dair bir örnek niteliğindedir. Ömer Fâik'in şerhindeki "Sâ'ib merhûm câ'iz ki bu me'âli murâd etmiş ola" cümlesi şârihin açıklamalarına ilişkin şüphesine dair bir gösterge olarak kabul edilebilir.

d. Şârihlerin Sâib Hakkındaki Görüşleri

Şerh metinlerinde şârihler, şiiirlerini ele aldıklarını şaire dair çeşitli konularda fikirlerini beyan etmektedirler. Ebubekir Nusret ve Ömer Fâik'in eserlerinde de şairin meslek ve meşrebi hakkında birtakım değerlendirmeler mevcuttur. İncelenen kaynaklarda Sâib'in mezhebine ilişkin bir bilgilendirme görülmemiştir (Nasrâbâdî 2017-2018; Hermann 370-372; Deyhim 351-377; Terbiyet 326-335; Rypka 560-561). Bununla birlikte Ali Enver (Erdem 117-118), Esrar Dede (Genç 170), İsmail Hikmet Ertaylan (469) ve Cemal Kurnaz (86), şairin gençlik yıllarında Konya'ya giderek Bostân-ı Evvel'den icazet alıp Mevlevî olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Ali Enver, Şii şairlerin Sâib'in feraseti ve iyiliği sayesinde mezhep farklılığına rağmen kendisinden ders almak istediklerini belirterek dolaylı olarak Sâib'in Şii olmadığını öne sürmüştür (Erdem 118). Dolayısıyla şairin dinî-tasavvufi eğilimlerine ilişkin kesinleşmiş bir verinin bulunmadığı söylenebilir. Ancak Ebubekir Nusret, Sâib'in Şii olduğu iddiasını başka şerhlerinde de dile getirdiği gibi bu eserinde de belirtir. Hatta metne başlarken öncelikle Sâib'in Nakşibendi ve Şii olduğunu ifade edip buna rağmen Mevlana'yla ilişkisinin varlığına ilgili gazel üzerinden değinir:

Sâ'ib merhûm Nakşibendî-meşreb ve Şî'i-mezheb olduğu şâyi'dir. Lâkin rûhâniyyet-i Hazret-i Mevlânâ kaddese sırrehudan istimdâdların bazı eşarlarında ve bâ-husûs bu nây hakkında olan gazelinin makta'ında tasrîh etmişdir (K 114b-115a).

Ömer Fâik ise Sâib'in Mevlevî olduğunu öne sürmektedir. Şairin neyin yenini silkip feryat etmesinden müminlerin gönüllerine nur hâsıl olacağını belirttiği beytinin şerhinde beyti ve özellikle de "âstîn" ifadesini Mevlevî semalarıyla ilişkilendirdiğini dile getirir. Aynı şekilde ilgili beyte dayanarak şairin Mevlevî büyüklerinden biri kabul edilebileceğini ifade eder:

Çünkü Sâ'ib merhûm bu gazelin me'âllerinden ve makta' beyti mefhûmundan tarîk-i Mevleviyye ricâlinden idügi fehm olunur. Ve âstîn

dahi kula tâbi' olmagla⁷ âstîn-efşân ta'bîrinden ref'-i yed ile semâ'-yî Mevleviyyeye dahi hafî bir îmâ murâd olunmak⁸ zann olunur (İÜ 14b-15a, YKY 8a, İ 10b; Öz 121).

Şârihe göre şairin Mevleviliğinin bir diğer ispatı da makta beytinde gazeli Mevlânâ'nın feyzi sayesinde kaleme aldığını belirtmesidir:

Ma'nâ-yî sîhan bu gazel bana Sâ'ib Mevlânâ-yî Rûm'un feyzinden olarak zebân-ı hâme-i şeker-feşândan ister istemez ya'nî bî-tekellûf zuhûr eyledi demektir. Hulâsa-yî ma'nâ beytden zâhirdir ki Sâ'ib merhûm ben-degân-ı tarîkat-ı 'aliyye-i Mevleviyye'den imiş (Ömer Fâik İÜ 18b, İ 13b, YKY 10a; Öz 123-124).

Şairin dinî görüşlerine ilişkin bahsi geçen ifadelerle birlikte her iki şârihin de Sâib'in şairliğine yönelik olumlu değerlendirmeleri mevcuttur. Yapılan taramada Ömer Fâik yalnızca bir beytin açıklamasında ifadeleri güzel ve hoş bulunduğunu belirterek beytin şiir sanatındaki çeşitli nükte ve mazmunlarla dolu olduğunu dile getirmiştir: “Sâib merhûmun bu beyti gâyet rengîn ve sanâyi'-i şî'riyye ve nekât u mezâmîn ile memlû ve ra'nâdır ki erbâbının ma'lûmudur” (İÜ 14a, YKY 7b, İ 10b; Öz 120).

Aynı beytin şerhinde Ebubekir Nusret de neyden gelen sesin insanların feryatlarının terci-i bendi olarak nitelendirilmesine karşı beğenisini “Bu beyt dahi mübâlaga-yı latîfdir.” (K 120a-120b), “Kaldı ki ta'bîrât u teşbîhâtın beyânında fi'l-vâkı' cemî' fûnûn icrâ olunmak üzere şerh olursa tafsîline her ‘ömr vefâ etmez.” (*Şerhü't-Tâiye* 7b) ifadeleriyle belirtmiştir. Ebubekir Nusret'in Sâib'in şairliğine dair hayranlığı metnin başka kısımlarında da görülmektedir. Mukaddimede Sâib'in gazelinden bahsederken şiirde neye ilişkin pek çok belagatli vasıflar ve okuyucuyu hayrete düşüren mazmunların bulunduğunu ifade eder. Sâib, cömertlerin de parmaklarıyla neyin boğumlarına dokunarak çıkarttıkları seslerle sağladığını iddia etmektedir. Halk arasında cömert kişileri tanımlarken kullanılan “eli açık” tabirine de dayanarak hem cömertlerin hem de neyzenlerin yardımlarını “seha parmağı” ile meydana getirdiklerini belirtmiştir. Ebubekir Nusret ise beytin şerhinin ardından “Beytin letâfetini hiç sorma.” (K 121a) diyerek Sâib'in bahsi geçen benzetmesine karşı fikrini beyan etmiştir. Bir başka açıklamasında da Sâib'in ilim ve irfanının fazlalığı sebebiyle şiirlerindeki mazmunları açıklamakta yetersiz kalacağını şu ifadelerle dile getirmiştir: “Matla'dan mukaddem etdigimiz takrîre işâretidir. Lâkin şu kadar bilmek gerekirdi ki Sâ'ib merhûmun ‘irfânı ta'bîre gelmez vasfdan hâricidir. Her kasd etdiği mazmûn yazılrsa nâkıs kalır” (Ebubekir Nusret K 117b).

⁷ âstîn dahi kula tâbi' olmagla: -İÜ

⁸ murâd olunmak: edâ olmak YKY

e. Şerhin Kaynakları

Peygamber Kıssaları:

Peygamber kıssaları, yüzyıllardır İslamiyet'in yazılı ve sözlü ürünlerinin en temel mevzularından biri olmuştur. Şerh metinlerinde de açıklamaları daha anlaşılır kılmak ya da pekiştirmek amacıyla sıkça başvurulan kaynaklardır (Ceylan, “Şerh” 361). İncelenen metinlerde her iki şârihin de açıklamalarında peygamber kıssalarına yer verdiği görülmüştür. Özellikle Sâib'in beytinde herhangi bir peygambere dair mevzudan bahsetmesi durumunda şârihler, açıklamalarında ilgili hususu ayrıntılı bir şekilde ele almışlardır. Ancak bu hususta bir birlik olmadığı dikkat çekmektedir. Sözgelimi Ömer Fâik'in “Gerçi ney zerd ü za'îf ü bî-dest ü pâdır, zâhirde bir kimseye imdâda isti'dâdı rû-nümâ degil ise de 'asâ-yı Mûsâ 'Aleyhi's-selâm misilli gam yemekde ejderhâdır” şeklinde tercüme ettiği beytin şerhinde şârih, Hz. Musa'nın esasına dair mucizeyi ve bu bağlamda şairin kurduğu ilişkiyi şu şekilde açıklamıştır:

Mûsâ 'Aleyhi's-selâm'ın⁹ asâsı görenin gözlerini¹⁰ ibtâl etdi ve imân-ı bend-i mütâba'atı olanların gamlarını def etdi¹¹. Ney dahi gerçi sûretde bir kâmuş ve benzi¹² sarı ve za'îf ü lâgardır. Ancak cevheri derûnundadır. Erbâb-ı zâhirin gamını izâle ettiği gibi ehl-i butûn ki erbâb-ı kulûb ve hâmil-i bâr-ı emânet-i 'aşkıdır muktezâ-yı rûhâniyyet terakkî-i 'aşk u muhabbetine sebep olan¹³ irtifâ'-yı merâtib-i maneviyye etdirir. Zâhirde mutasaddık-ı nübüvvet-i Mûsâ¹⁴ olan kavm-i benî-İsrâ'îl münker-i nübüvvet-i Mûsâ¹⁵ olan ferâ'ine-i Mısr'a maglûb iken i'ânet-i mu'cize-i 'asâ-yı Mûseviyye ile gâlib olup ferâ'ine-i Mısr'a makhûr oldular (İÜ 2b-3a, İ 2a-2b, YKY 2a; Öz 112).

Ebubekir Nusret ise ilgili beytin şerhinde Hz. Musa'ya ilişkin benzetmeye değinmeden tercümenin ardından kendi görüşlerini sunmuştur:

Egerçi ney sarı vü za'îf ve elsiz ve ayaksız ise de bir kimseye imdâda isti'dâdı tasavvur olunmaz ise de Mûsâ 'Aleyhi's-selâm'ın 'asâsı gibi gam yemede ejdehâdır. Bi-'aynihi dîbâcede takrîr olunan 'abd-i fânînin hem-hâlidir. Ekseriyâ ricâlu'llâh ta'mîr-i zâhirlerine vakt bulmayıp imkânı rûbe setr-i 'avrete kâfi libâsın pek kabasında bulduklarından nâşî halk onları gördükde velî degil belki âdem zümresinden 'add etmezler. Lâkin 'ibâdu'llâha bâtın tarafından imdâdlarını nâyın erbâb-ı zâhirin ekdâr u gamların izâle etmesine teşbîh kâsd etmiştir. Zîrâ sûret vîrân oldukca ma'nâ ma'mûr olup levâzım-ı beşerîyyet ki ekl ü şürbe kemâl-i ihtimâm eden kimse lâ-cerem shehevât-ı gûn-â-gûna mübtelâ olduğu gibi levâzım-ı

⁹ 'Aleyhi's-selâm'ın: 'Aleyhi's-selâm Hazretlerinin YKY

¹⁰ görenin gözlerini: seharenin sihrleri M

¹¹ etdi: eyledi YKY

¹² benzi: çehresi YKY

¹³ sebep olan: sebebdır ki YKY, sebep olup M

¹⁴ nübüvvet-i Mûsâ: nübüvveti YKY, M

¹⁵ Mûsâ: -İÜ

vücûb ki onun 'aksidir. Muktezâ-yı rûhâniyyet cihetinden zuhûr edeceğinde bu burhân-ı celf ile şübhe yokdur. Hattâ bir velînin sûret-i ictihâdına bir mahbûb kemâliyle taklîd edebilse o ictihâdın semeresi olan havâruk-ı mah-sûsa o mahbûba dahi zuhûr eder. Ehline ma'lûm mesâ'il-i muhakkakadandır (Şerhü't-Tâiye 2b-3a).

Bazı beyitlerde ise her iki şârih de şairin peygamberlere dair bahsettiği konulara şerhlerinde yer vermişlerdir. Sâib, bir kez daha neyi Hz. Musa'nın esasına benzetmiş ve asanın taştan su çıkarma mucizesine atıfta bulunmuştur. Ebubekir Nusret ve Ömer Fâik de bahsi geçen mucizeyi açıklayarak beytin şerhini gerçekleştirmişlerdir:

Ebubekir Nusret:

Onun dil-hırâş olan nagmeleri 'asâ-yı Mûsâ 'a.m. gibi katı taşın tab'ından rahmet çeşmesin açıcıdır. Ya'nî kulûb-ı kâsiye te'sîr edip ağılatdığı Hazret-i Mûsâ 'Aleyhi's-selâmın 'asâsı taşdan su çıkarma mu'cizesine benzer demektir (K 119a).

Ömer Fâik:

Hulâsa-yı sühan onun dil-hırâş nagmeleri Mûsevî 'asâ gibi seng-i hârâdan ya'nî seng-i hârânın nihâdından çeşme-i rahmet açıcıdır. Misâli budur ki Mûsâ 'Aleyhi's-selâm'ın 'asâsı seng-i hârâdan mu'cize ile çeşmeler icrâ etdiği gibi nagme-i nây¹⁶ dahi kulûb-ı kâsiyeye te'sîr edip müstemî'ini giryân etdiğine bir teşbîhtir. Bu beyt tafsîl-i ma'nâya muhtâc degildir (İÜ 12b, YKY 7a, İ 9a-9b; Öz 119).

Sâib'in beyitlerinde ismini zikretmediği hâlde şârihlerin konuyu çeşitli peygamber kıssalarıyla bağdaştırarak açıkladığı beyitler de mevcuttur. Ancak burada da şârihler arasında yorum farkı ortaya çıkmaktadır. Örneğin Sâib, neyin içinde ciğer yakan dertleri ve sayısız gamı barındırmasına rağmen cisminin altına benzer hâlde bulunduğunu dile getirir. Ebubekir Nusret bu durumu Hz. Eyyüb'ün musibetlerle geçen hayatına rağmen imanı sebebiyle huzur içinde yaşaması kıssasına atıfta bulunarak açıklarken Ömer Fâik ise beyti bu bağlantıyı kurmadan şerh eder. Ayrıca Sâib, neyin nağmeleriyle gönül kabesine feyz yağmuru yağdırdığını öne sürmüştür. Ömer Fâik beyti Mekke'nin fethinden sonra Hz. Muhammed'in emriyle Hz. Ali'nin Kâbe'nin içindeki putları kırmasıyla ilişkilendirerek şerh ederken Ebubekir Nusret, bu kıssadan bahsetmeden fikirlerini dile getirmiştir. Sonuç olarak, şerhlerin en temel kaynaklarından olan peygamber kıssaları incelenen eserlerde de görülmektedir. Ancak bunların şerhlerdeki yansımaları şârihlerin beyitleri anlama ve anlatma yöntemlerine göre değişmektedir. Nitekim sıkıntılı bir durumda olduğu hâlde bu durumu zahirine yansıtmayan biri Ebubekir Nusret'e Hz. Eyyüb'ü anımsatırken Ömer Fâik için aynı ilişki söz konusu değildir. Bir başka beyitte ise Ömer

¹⁶ nagme-i nây: nây-ı nagme İÜ, M

Fâik'in gönül kabesinde puta dönüşen bağların yok edilmesini, Mekke'nin fet-hinin ardından içerisindeki putların kırılmasıyla örneklendirerek açıkladığı gö-rülmektedir. Ancak Ebubekir Nusret bahsi geçen beyitte böyle bir bağlantı kurmamıştır. Bu farklılıklar, şerhlerin "anlama" eylemi temelinde meydana geldiğini dolayısıyla şârihlerin inceledikleri konuyu anladıkları şekilde anlat-tıkları için başvurdukları kaynakların da değişkenlik göstereceğini ortaya koy-maktadır.

Şiirler:

Şârihler bazen şerh esnasında açıklamalarını örneklendirmek, kuvvet-lendirmek veya manzum olarak da dile getirmek amacıyla seçtikleri beyitleri eklemiştir. Her iki şârih de ele aldıkları Sâib'in ney konulu şiirinin Mes-nevi'nin ney bahsindeki ilk beytiyle alakasını metnin muhtelif yerlerinde be-lirtmişlerdir. Dolayısıyla bahsi geçen ve aşağıda sunulan beyit, her iki metinde de karşılaşılan tek manzum örnektir.

Ebubekir Nusret-Ömer Fâik

*Bışnev ez-ney çün hikâyet mîkoned
Ez-cüdâhâ şikâyet mîkoned /Mevlânâ*

Ebubekir Nusret, eserinin mukaddimesinde neyin "yokluk" anlamına da geldiğini ve fena makamındakilerle ney arasındaki ilişkiyi aktarmıştır. Ay-rica neyin, yokluk ve bunun tesiriyle çıkan nağmelerini neyzenle sağladığı gibi kulların bu rütbedeki ilerleyişlerinin de mürşid-i kâmillerle olacağını iddia eder. Bu görüşünü, mahlası sebebiyle kendisinin kaleme aldığı anlaşılabilir aş-ğadaki beyitle de dile getirmiştir:

Ebubekir Nusret

*Rütbe-i yoklukdadır Nusret kemâli herkesin
Hep suâl etdim bilenlerden neyin de aslı yok / E. Nusret*

Sâib'in neyin nağmeleriyle gönül kâbesine feyz yağdıracağını belirttiği beytinin şerhinde Ömer Fâik, böyle kalplerde dünyaya dair unsurların bulun-mayacağını belirtmiş ve aşağıdaki beyti açıklamasına eklemiştir:

Ömer Fâik

*Feyz-i hak nâgâh id
Bir dil âgâh id / ?*

Sâib, neyin nağmelerine dağ dahi akis aracılığıyla etkileşim verirken herhangi birinin bu sese karşı temkinli davranmasının manasızlığını ifade eder. Ömer Fâik de bu durumu âşıkların akılla ilişkine dayanarak açıklamış ve gö-rüşünü Fuzûlî'ye ait beyti de sunarak dile getirmiştir:

Ömer Fâik

*'Aşk ile riyâ değil muvâfik
Rüsvây gerek hemîşe âşık / Fuzûlî*

Kelime ve Kavramlar:

Ebubekir Nusret ve Ömer Fâik şerhlerinde inceledikleri beyitlerdeki bazı Arapça ve Farsça kelime ve ibarelerin aslını verip ardından bazen ifadelerin anlamlarını bazen de bunlarla kastedilen manaları açıklamışlardır. Aşağıda verilen örneklerden her iki şârihin de farklı ifadeleri açıkladıkları görülmektedir. Bu farklılığın şerhlerin hacminden, kapsamından ve şârihlerin okuyucularının kavrayışlarına dair önyargılarından kaynaklandığını söylenebilir.

Ebubekir Nusret:

Sâhib-i çeşmden murâdı ehl-i 'itibârdır ki 'ibret nazarıyla nâya bakıldıkda bu vechle hisse-mend olur (*Şerhü't-Tâiye* 3b).

Nevâ bi'l-iştirâk hem nagma ve hem azığa derler (*Şerhü't-Tâiye* 4a).

Çîn kâtehi ta'bîri kemend münâsebetiyle me'âli yazılandır (K 119b).

Deryâ-yı rahmetden murâdı vücûda müşâbih olan nefes-i benî-âdemdir (*Şerhü't-Tâiye* 7a).

(...) *sokak dolaşıklık* eder ve dâ'im yerindedir. Bu ta'bîr ile sûfiyânın meydân-ı nefeslerinde etdikleri seyr ü sülûka müşâbih olduğun ifade eyledi (K 117b).

Ömer Fâik:

*Câdü-nefes*¹⁷ ta'bîri iki yüzlü ma'nâya olabilir. Biri budur ki câdûnun 'ameli sihirdir. Sahr ise bâtıldır. Firifte-i halâvet-i dünyâ olanlar nefis-i emmâresi sihriyle meshûrlardır (İÜ 6a, YKY 3b, İ 4b; Öz 114).

Musikîde râst bir makâm ismidir ki ma'lûmdur ancak *râh-ı râstdan* merâm istikâmet-i tarîk-i şerî'atdır (İÜ 9b, YKY 5b, İ 7b; Öz 117).

Âstîn-i Meryemden murâd 'iffet ü 'ismet ve bazı rivâyete göre Cibrîl 'Aleyhi's-selâm Hazret-i Meryem'in âstînine nefh-i rûh etdigine mebnî ola (İÜ 15a, YKY 8a, İ 11a; Öz 121).

Reh-güzâr-ı çeşm ta'bîri cinâs u teşbîh olarak¹⁸ nâyın deliklerinden kinâye olmak zann olunur (İÜ 18a, YKY 10a, İ 13a; Öz 123).

Mutribden murâd ney-zendir (İÜ 18a, YKY 10a, İ 13a; Öz 123).

Sonuç

Her edebî eser, müellifiyle beraber incelendiği gibi şerh metinleri de öncelikle şârihleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Nitekim şerhler, şârihlerinin birikimi, ilgi alanları ve kabiliyetleri doğrultusunda oluş-

¹⁷ câdü-nefes: câdü İÜ

¹⁸ olarak: ola YKY

turdukları sistemin çerçevesinde şekillenmektedir. Bunların tespitinde mukayese çalışmalarının fayda sağlayacağı fikrinden hareketle Sâib'in bir gazeline yapılan iki şerh metni bahsi geçen başlıklar altında kıyaslanmıştır. Kaynaklarda Ömer Fâik'e isnat edilen şerh metninin bahsedilen gerekçeler sebebiyle Ebubekir Nusret'e ait olduğunun anlaşılması üzerine bu eserler çeşitli yönlerden kıyaslanarak eser-şerh-şârih ilişkisine dair veriler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu mukayese, metinlerin sunduğu veriler doğrultusunda "Mukaddime", "Sebeb-i Teşrih", "Sâib Hakkındaki Görüşler", "Şerh Metodu" ve "Şerhin Kaynakları" başlıkları altında yapılmıştır. Mukaddime ve sebeb-i teşrih başlıklarındaki açıklamalar şârihlerin ilgili metne yaklaşımlarındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Ebubekir Nusret, Sâib'in bu şiiri kaleme almasını Mevlana'yla karşı gönül bağıyla ilişkilendirmiş ve şairin beyitler üzerinden anlatmaya çalıştığı ney-insan bağlantısına dair kendi görüşlerini bir eğitmen tavrıyla okuyucuya sunmuştur. Ömer Fâik ise eserinin girişinde Sâib ve şiiri hakkında fikir beyan etmeyerek, aşk ve onun kâinata etkisi hakkında edebî açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca Sâib'in ilgili şiirini okuduğunda içerisindeki hikmet dolu ifadelerden etkilenmesi üzerine bunları şerh ederek okuyucularına güzel bir hatıra bırakmak isteğiyle eseri kaleme aldığını belirtmektedir. Şârihlerin Sâib'e dair hayranlıklarını belirttikleri ifadeler eserlerinin muhtelif yerlerinde de görülmektedir. Bu noktada Ebubekir Nusret'in Sâib'in şairliğine karşı övgülerini tekraren dile getirmesi şârihin beğenisinin Ömer Fâik'e kıyasla daha fazla olduğunu göstermektedir. Şârihlerin Sâib'e dair görüşlerindeki bir diğer dikkat çeken husus da şairin dinî fikirleri hakkındaki iddialarıdır. Ömer Fâik, şairin Mevlevî olduğunu şiirindeki ifadeleri de örnek göstererek defaatle belirtirken Ebubekir Nusret'in, Sâib'in Şiiliği hususunda keskin ifadeleri bulunmaktadır.

Her iki şârihin de okuyuculara metin aracılığıyla ideolojilerini yansıtmak yerine şiirin anlam dünyasını açıkladıkları dolayısıyla şerhlerini "pedagojik" amaçla kaleme aldıkları görülmektedir. Beyitlerdeki manaları kültürel, dinî ve fonetik yönlerden açıklayarak metnin daha doğru anlaşılmasını amaçladıkları görülmektedir. Bu amaçla kaleme alınan eserlerde şârihlerin inceledikleri beyitleri benzer yöntemlerle şerh ettikleri tespit edilmiştir. İki metinde de her beytin tercümesi verilmiş ardından şerhe geçiş mahiyetinde "yani, meal-i sühan, mana-yı sühan" gibi ifadeler kullanılmıştır. Şerh esnasında ise çeşitli kaynaklardan da faydalanarak beyitleri açıklamışlardır. Şârihlerin şerh yöntemleri benzerlik gösterdiği gibi açıklamalarının hacmi konusundaki tercihleri de uyumludur. Nitekim her ikisi de Sâib'in gazelindeki bazı beyitlerin muhteva yönünden aynı manalara karşılık geldiğini belirterek açıkladıkları hususlarda tekrara düşmemek amacıyla ilgili beyitlerdeki şerhlerini kısa tutmuşlardır. Ömer Fâik'in, eserinde Sâib'in şairliğine ve bu şiirinde aktardığı mefhumları doğru anladığına dair şüphesini defaatle dile getirmesi dikkat çekmiştir. Bazı şerhlerinde konuyu açıkladığı şekilde anladığını veya anladığını zannettiğini dile getirirken bazılarında açıkça bilgi eksikliğinin bulunduğunu

belirtir. Ömer Fâik'in bu şüphesine rağmen her iki şârihin açıklamaları incelendiğinde şârihlerin beyitleri aynı bağlam üzerinden şerh ettikleri görülmektedir.

İki eser arasındaki en belirgin farklılık, şerh kaynaklarının kullanımındır. Nitekim her iki şârih de peygamberler tarihi, kelime ve kavramlar, muhtelif beyitler gibi kaynaklardan faydalanmışlar ancak bunların şerhlerindeki mevcudiyetleri hususunda farklı tercihlerde bulunmuşlardır. “Şerhin Kaynakları” başlığında örnekler vasıtasıyla da açıklandığı gibi başvuru bu kaynaklar, çoğunlukla birbirinden farklı beyitlerin şerhlerinde yer almıştır. Şârihlerin ele aldıkları konuya dair yaklaşımları, birikimleri ve okuyucularının algı düzeylerine dair önyargıları kaynakların kullanımındaki farklılığın sebeplerinden biri olabilir. Ayrıca şerhlerin ayrıntılı şekilde yapılması konuyu daha fazla kaynak aracılığıyla açıklamayı da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla şârihlerin özellikle tafsilatlı açıklamalarında diğerlerine kıyasla daha fazla kaynağa başvurdukları gözlemlenmiştir.

KAYNAKLAR

- Alp, Gökhan. *Ebûbekir Nusret Efendi Dîvânı*. 2015. Kırıkkale Ü, Yüksek lisans tezi.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri 3*. Hazırlayan İsmail Özen, Meral Yayınevi, 1975.
- Büyükkaya, Hande. *Fâik Ömer ve Divanı: Karşılaştırmalı Metin-İnceleme*. 2008. İstanbul Kültür Ü, Yüksek lisans tezi.
- Canpolat Taşçı, Hülya. “Türkçe Edebî Şerhlerde Amaç ve Yöntemler.” *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, Editör Hatice Aynur vd. Klasik Yayınları, 2014, ss. 72-97.
- Ceylan, Ömür. *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. Kitabevi Yayınları, 2000.
- Ceylan, Ömür. “Şerh.” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, ss. 565-568.
- Çınar, Serkan. *Ebubekir Nusret Efendi'nin Risale-i Nusret Efendi Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*. 2019. Karabük Ü, Yüksek lisans tezi.
- Çınarcı, Mehmet Nuri. *Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey (Tezkiretü's-Şu'arâ)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64059,seyhulislam-arif-hikmet-bey-tezkiresipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 23 Mart 2023).
- Çiftçi, Ömer. *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 22 Mart 2023).
- Diriöz, Meserret. “Sâib'in Türkçe Şiirleri.” *Türk Kültürü Araştırmaları*, YXVI/1-2, 1978, ss. 277-301.
- Ebubekir Nusret, [Eser adı yok], Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde, No. 718, vr. 114b-121b.

- Ebubekir Nusret, *Şerhü't-Tâiye min Dîvân-ı Sâib*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, No. 161.
- Elbir, Bilal. “Aynı yüzyılda yaşamış iki şârihin şerh anlayışlarının mukayesesi (Sûdî-i Bosnavî ve Sürûrî).” *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*. Editör Hatice Aynur vd., Klasik Yayınları, 2014, ss. 294-307.
- Erdem, Sadık. *‘Alî Enver Semâ-hâne-i Edeb (Mevlevî Şairler)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Ertaylan, İsmail Hikmet. *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi I-II*. Akçağ Yayınları, 2013.
- Genç, İlhan. *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57762,tezkire-i-suara-yi-mevleviyyepdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 23 Mart 2023).
- Gönel, Hüseyin. *Şerh-i Ba’zı Gazeliyat-ı Sa’ib-i Tebrizî ve Şerh Metodu*. 2004. Fatih Ü, Yüksek lisans tezi.
- İbn Manzûr. *Lisânü’l-‘Arab*. Darü’l-Hadis Yayınları, 2003.
- Hermann, Ethe. *Tarih-i Edebiyât-ı İrân*. 1923.
- Hüseyin Kâzım Kadri. *Büyük Türk Lugatı 3*. Devlet Matbaası, 1943.
- Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. Dergâh Yayınları, 2021.
- Kartal, Ahmet. *Şiraz’dan İstanbul’a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*. Kurtuba Kitap, 2011.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü’z-Zunûn, 1*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.
- Kortantamer, Tunca. “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi.” *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, no. 8, 1994, ss. 1-10.
- Kurnaz, Cemal. *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*. Akçağ Yayınları, 1999.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî 4*. Hazırlayan Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Muhammed Ali Terbiyet. *Danışmendân-ı Azerbaycan*. Sâzmân Çap u İntişârât, 1957.
- Muhammed Deyhim. *Tezkire-i Şu’arâ-yı Azerbaycan*. 1949.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. Dağarcık Yayınları, 1995.
- Ömer Fâik, [Eser adı yok], İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ty. 3736.
- Öz, Yusuf. “Sâib-i Tebrizî’nin Mevlâna’dan İlhamla Yazdığı Bir Gazeli ve Ömer Fâik’in Türkçe Şerhi.” *Mevlânâ Araştırmaları 4*. Editör Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, 2012, ss. 103-125.
- Rypka, Jan. *Târih-i Edebiyyât-ı İrân*. Tahran Üniversitesi Yayınları, 1958.
- Sadıkoğlu, Cengiz. “Sâ’ib-i Tebrizî.” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, ss. 541-542.
- Saraç, M. A. Yekta. “Şerhler.” *Türk Edebiyatı Tarihi 2*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2006, ss. 121-132.

- Şensoy, Sedat. “Şerh.” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, ss. 555-558.
- Tahir Nasrâbâdî. *Tezkire-i Nasrâbâdî*. Çaphâne-i Armağan, 1897.
- Ünlü, Osman. *Şerh-i Divân-ı Sâib-i Tebrîzî'den Elif Harfli Gazeller*. 2001. Celal Bayar Ü, Yüksek lisans tezi.
- Ünlü, Osman. “Türk Edebiyatında Saib-i Tebrîzî Şerhleri.” *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 2006/1, 2006, ss. 85-93.
- Ünlü, Osman. “Klasik Türk Edebiyatında Edebî Şerhlerin Yazılış Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler.” *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin hâlleri: Osmanlı'da telif, tercüme ve şerh*. Editör Hatice Aynur vd., Klasik Yayınları, 2014, ss. 148-167.
- Yakut, Emrullah. *Sâib-i Tebrîzî Divanı Şerhi'nin İncelenmesi*. 2007. İstanbul Ü, Yüksek lisans tezi.
- Yakut, Emrullah. *Ebûbekir Nusret Harputî Sâib-i Tebrîzî Dîvânı Şerhi*. Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.
- Yüksel Özkaya, Şule. *Bir 18. Yüzyıl Müellifi Ebû Bekir Nusret Efendi'nin “Mâ-Hazara fi't-Tıbbı'r-Rûhânî ve'l Cismânî” Adlı Tıp Eserinin İncelenmesi ve Transkripsiyonu*. 2017. Marmara Ü, Yüksek lisans tezi.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.